

Պատգամներն ասում էին՝ «Ով որ էրված հաց ուտի, նա փող կդռնի»։ Եթե ճաշի ժամանակ տուն եկած հյուրը հրաժարվում էր ճաշից, ասում էին՝ «Մեղ հետ չես ճաշի, ուրեմն կուղես, որ մեր աղջիկը տանը մնա, մարդու չգնա»։ Եթե ճաշի ժամանակ եկող հյուրը տղամարդ էր, կասեին՝ «Ձորանիդ սիրելին ես»։

Ձևերի մեջ բոլր գալը՝ փող ստանալու նշան էր համարվում։ Ասում էին՝ «Ձերին խփիր, որ փող լինի, մեջքին խփիր, որ առողջ լինի»։ Նոր լուսին տեսնողը պետք է մազերից մի քիչ կարեր, որ մաղն անի։ Փոշտալու ժամանակ մեջքին խփելով, ասում էին «առողջություն»։ Իսկ եթե փռտում էր երկու անգամ, ասում էին՝ «սարը խեր ա»։

Տունը ավելուց հետո աղըը գիշերով դուրս չէին թափում, որ տան բարաքաթը դուրս չգա

Անբաթվա օրերին տրվում էր զանազան նշանակություն։ Երկուշաբթին ծանր օր էր համարվում, այդ օրը գործ չէին սկսում, ճամփա դուրս չէին գալիս։ Երեքշաբթին լավ օր էր, բայց այդ օրը լվացք անել չէր կարելի, որովհետև լվացած շալիկը «սրտի մաշուցքով» կկեղատվեր։ Չորեքշաբթին կախարդությունների հաջուկության օրն էր, բարի չէր։ Հինգշաբթին ամենաբարի օրն էր համարվում, այդ օրվա ռոնած գործը հաջող կլիներ։ Ուրբաթը վաա օր էր, Քրիստոսի չարչարանքի օրը։ Շաբաթ օրը նոր գործ չէին ռոնում, որովհետև երկար կաեեր։ Կիրակի իրիկուն ալյուր մազելը վաա նշան էր համարվում։ Նահանջ տարում ամուսնանալը լավ չէր, ամուսնությունը «րախաավոր» չէր լինի, ամուսինները իրար հեռ սերով չէին ապրի։ Նրանցից մեկը «կմեռներ»։

Տ Ո Ն Ե Ր

Ղզլարի հայերի նախնիներից մնացած տոնեն էին նավասարդը, Տեառն-ընդառաջը, ս. Ասուր-յիսր, Բարեկենդանը, Մազկազարդը, Վարդավառը և այլն։ Բոլոր այս տոները հետեում էին իրար որոշ կարգով և կապ ունեին ընթացյան, տարվա եզանակների հետ։ Տարին սկսվում էր նախասարգով։ Այսպես էր կոչվում ամսական առաջին ամիսը։

Նոր տարի (ամանոր)։ Այդ գիշեր Ղզլարի հայերն ըստ հին սովորության (ղեկամերի 31-ի ժամը 12-ին) հրացաններից կրակում էին։ Ամբողջ քաղաքը որոտում էր հրաձգությունից, ղըզլարցիներ «փախցնում» էր հին տարին և մեծ սպասելիքներով դիմավորում նորին։ Մարդիկ իրար շնորհավորում էին, ասելով՝ «Շնավոր նոր աարի», որի պաասախանն էր՝ «Ծեղանով», «Պարով ամեն աարի արժանանաք»։

Ժամը 12-ին ամենքն ոտքի էին կանգնում, ուրախ րացականություններ, րաժակների ղըընգոց, աղմուկ, ժխոր, շնորհավորանքներ, ցնծություն։ Այդ գիշեր ուրախ էին մանավանդ երեխաները։ Նրանք անհամբեր սպասում էին կես գիշերվա կոչնակին, երբ մայրիկը վերջապես րաց կաներ քաղցրավենիքով լի տարեմուաի սեզանը՝ չամիչ ու թաթարու, չուխեի ու ընկույզ, տանձ ու խնձոր, խազող և ամենաղլխավորը՝ նոր ամսական խորհրդանիշ՝ գոգինաղը։ Այս հին ավանդույթը Ղզլարի հայերի մեջ պահպանվել է մինչ մեր օրերը։

Տարեմուաի գիշերը քաղաքով մեկ ամսական էր հայ և ուս երեխաների ձայնը, որոնք տնից աուն շրջելով, երգելով ու պարելով շնորհավորում էին րարեկամների, հարազատների նոր տարին, որի փոխարեն սաանում էին գաթա, կտրկանդակ, դրամ և այլն։ Ահա այդ երգերից երկուսը։

Ահա եկավ նոր տարի,
Հեաը րերավ նոր րարի,
Մանր լողոց ուրախ օր,
Բարի զավակ հորն ու մոր։

Մանր աղայք են ուրախ,
Ունեն կաղին, դոգինաղ,
Սալորի չիր, չամիչ, թուզ,
Փշատ, ունապ և ընկուզ։

Մանր աղտյք շմոռնաք,
Աշխարհումս չեք մենակ,
Ուրիշ շտտ խեղճ տղայք կան,
Աղբատ և անօղնական։

*
* *

Շնորհավոր նոր տարի,
Ծեր տունը շեն իլի,
Պարով նոր հաքներ,
Միշտ ուրախ իլեք։

Հացը ըու իլի,
Աչկը կուշտ իլի,

Մեզ էլ փայ իլի,

Մեզ էլ փայ իլի:

Նոր տարին ուրախ,

Ուտենք գողինաղ,

Չամիչ, թաթարու:

Ունենք սաւանալու:

Եմիշ ու գինի

Միշտ էլ բոլ իլի,

Միշտ ուրախ ապրենք,

Մե լավ քեփ քաշենք:

Տունը շեն իլի, բարաքաթ իլի

Միշտ ջոմարդ իլեք,

Մեզ էլ միշտ հիշեք:

Շնորհավոր նոր տարի:

Մեռունդ և ջորհենք (ճրօխենք): Մենդյան ճրագալույցի ժամերգութիւնը վաղ էր սկսվում և երկար տեւում: Եկեղեցու բեմից այդ երեկո կարգում էին Դանիելի գիրքը: «Կառած մոմերը ձեռքերին, սպիտակ շապիկներով երկու պառանի հերթով, ապա միասին կարգում էին այդ երկար րարակ գիրքը: Երգեցիկ խումբը վերջացնում էր ընթերցումը «Օրհնեցեք, գովեցեք» երգելով: Այնուհետև սկսվում էր պառարագը: Պառարագիւր այդ երեկո լինում էր հոգեորականներից ամենատվազը՝ վարդապետը կամ եպիսկոպոսը: Ժամերգութիւնը կատարվում էր մեծ շուքով ու հանդիսավորութեամբ: Երբ ժամերգութիւնը ավարտվում էր, հավաասցյալները հետները տուն են աանում վառած մոմեր և, որպեսզի մոմը չհանգչի, դրանք դնում էին փակ լապտերի մեջ:

Այդ երեկո ամեն հայի տանը ընթրիք էր արվում: Միւսը ընթացակայում էր, ընթաց դրա փոխարեն յուզալի փլավ՝ օրագուլի խորովածով, որը կարմիր ձկներից ամենաբարձրն ու համեզն է: Հին սովորութեամբ հայ երեխաներն այդ երեկո ման էին գալիս անեաուն և երգում «Նորհուրդ մեծ» և «Այսօր տոն է ծննդյան ավեախ»:

Մկրտութեան ժամերգութիւնը կատարվում էր մյուս օրը ճաշի ժամին: Քահանաները շապում էին մի օրվա մօջ վերջացնել անօրհնեքը և այդ էր պատճառը, որ նրանց տուն մանեւն ու դուրս գալը մեկ էր լինում: Հեալով մանում էին «ալալոց-կալալոց» էին անում և, նույնիսկ հյուրասիրութիւնից հրաժարվելով, վազում էին, որ չուշանան: Այդ օրն եկեղեցում ջուրն էին օրհնում, որը Ղզլարում կոչվում է «ջրովանք»: Երկար շարականներ երգելով՝ պառարագիւր քահանան արծաթյա աղաւնուց երեք անգամ մեռնում էր կա-

թեցնում ջրով ավաղանի մեջ և յսրաքանչյուր անգամ խաշով խառնում ջուրը, որից հետո ջուրն օրհնված էր համարվում:

Ջուր օրհնելու ծիսակատարութիւնը, անշուշտ, կապված էր ջրի պաշտամունքի հետ, որը մեզ հասել է հեթանոսական ժամանակներից: Ինչպես հայարնակ այլ վայրերում, Ղզլարում նույնպես ջուրն օրհնելիս աղաւնիներ էին ընթացնում:

Ժողովուրդը մեծ ջերմեանգութեամբ խոնրվում էր ավաղանի շուքը, և յսրաքանչյուրն աշխատում էր ընթացնել օրհնված ջրից: Ջուրը սրվակներով տուն էին տանում և պահում ամբողջ տարին, դործ ածում որպես գեղ: Երբ ընտանիքում մեկը հիվանդանում էր, նրա մարմինը արորում էին օրհնված ջրով և ցավն ռանց էր կենում:

Խաչը ջրից հանելու սովորութիւնը Ղզլարում պահպանվել էր մինչև վերջերս: Խաչը ջրից հանում էր հոգեորականը և տալիս կնքավոր (քավոր) տղայի ձեռքը: Ժամասացութիւնը վերջանալուց հետո հավատացյալները հերթով մոտենում էին քավորին և խաչը համրուրում: Միսակատարութիւնների ժամանակ եկեղեցական երգեցիկ խումբը կատարում էր հետեւյալ մեղեդիները՝ «Ով դարմանալի», «Այսօր ձայնն հայրական» և այլն:

Տեսուն-ընդամաք: Մենդից 40 օր անց հայոց եկեղեցին տոնում էր Տեսուն-ընդամաքի տոնը: Այդ երեկոյան, ինչպես նշել ենք, սովորույթ կար հայկական վայրերում ամենուրեք խարույկ վառել: Հավաասցյալները ժամի մոմերից վառում էին իրենց ձեռքի մոմերը և առանց հանդիմանալ հասցնում աները՝ այնպեղ ճրագ կամ կրակ վառելու համար: Ասովորութիւն կար, երիտասարդները ցատկում էին խարույկների վրայով, իսկ նորապսակները տատկում էին կրակի շուքը՝ իրենց գորացնելու նպատակով:

Այդ օրերից մինչև զատիկ պսակ չէր լինում: Բնութիւնն այդ ժամանակամիջոցում «հղիացած» էր համարվում, պետք չէր այն խանդարել:

Ս. Սարգսի տոնը: Ղզլարում ընդունված էր ս. Սարգսի առնին պաս պահել: Պատմում են, որ ղեա օրը սուրբի Արագիսը Հոռմի երկրից մի ախշիկ ա փախցնում և իրա հրեղեն ծին նստած շաա ջաղքը մ ա արեմուաքից դիրա արեելք: Ծամփին ստրսափելի քամի ու թող ա պացրանրմ: Ս. Արագիսը ջահելների մուրազը կաաարող սուրբ ա, գրա հա-

մասը էլ էտ քիշն մե ամանով փոխինձ են տնում կուտի կլխին, որ թե սուրփը էտ քիշեը անց կացած իյի էտ տեղերով, նա իրա ծիի նալով հեաք թողած կիյի փոխինձի վրեն: Սրանով էլ կաարված կլինի էտ սան ախշիկա մուրագը:

Ռաբեկենդան (Պարիկենթան), Հավատացյալները դիգենալով, որ շուտով սկսվելու են մեծ պասի յոթը երկար շաբաթները, ուրախությամբ, կեր ու խում են արել րարեկենդանի շաբաթ օրը: Մարդիկ կարծել են, թե ճոխությամբ կվարակեն արթնացող ընտելյանը, և նա առաջիկայում առատություն կրերի մարդկությունը:

Վարդանանց տոն: Կաարվում էր որպես եկեղեցական ու աղագային տոն: Այն հիշեցնում էր V դարում Վարդան Մամիկոնյանի դյուցազնական կոիվը պարսիկների դեմ:

Մեծ պաս: Մեծ պասի առաջին շաբաթվա երկուշաբթին Ղլարում անվանում էին «Ռովայի երկուշաբթի», որովհետև այդ օրը հայ կանայք իրենց սան աման-շամանը՝ սեղան-աախաակը, դանակ-պատառաքաղը, «ղաղանները» (կաթսաները), րաժակներն ու բոլոր ամանները մաքրել են ավաղով, մոխրով և գրել արեի տակ չորանալու:

Այդ երկուփարթի երեկոյան րարեկամները հյուր են պնացել իրարու, որ «կոճոնքն», այսինքն՝ մնացորդ ուտելիքներն ուտեն: Իսկ մեծ պասը ըսկըսել են չորեքշաբթի օրվանից մինչև Զատիկ: Հիվանդները, հղի կանայք և երեխաները, որոնց համար դժվար էր յոթ շաբաթ պաս պահելը, պաս էին պահում միայն երկու շաբաթ և, շաբաթ օրը ճաշակվելուց հետո պասը րաց էին անում: Միա, ձուկ և ձու ուտելը մեղք էր համարվում: Կերել են միայն կաթնեղեն և րանշարեղեն: Ով չի կարողացել ծոմ պահել, ճաշակվել է հինգշաբթի կամ շաբաթ առավոտյան:

Մեծ պասի երկրորդ կեսից տանտիկները իրենց հավերի ածած ձվերը՝ 50-ից մինչև 100 հատ, հավաքել ու պահել են գոտկի համար: Զատիկի սեղանին դրել են կարմիր ձու, իսկ կանաչ կիրակի օրը՝ կանաչ ձու:

Հինգերորդ շաբաթվա սկզբին մի ամանի մեջ ցանում էին դարի կամ ոսպ, և երբ հաաիկները ծլում ու րարձրանում էին հինգ մատի րարձրությամբ, կանաչի շուրջը կարմիր ժապավեն էին կապում, չորս կողմը շարում կարմիր ձվեր և որպես սեղանի դարդ զնում սեղանի վրա:

Մեծ պասի սկզբին կանայք հավի տոնից պո-

կում էին յոթ փետուր և ցցում սոխի կամ կարտոֆիլի մեջ: Դա կախում էին առաստաղից: Ամեն շաբաթվա վերջում երեխաները մի փետուր հանում էին: Դա մեծ պասի օրացույցն էր:

Մեծ պասին Ղլարում ընդունված էին հետևյալ պասուց կերակուրները՝ լոբիով ոըշտա (ջրալի, ձեթով, սոխով), ծեծած լոբի՝ ձեթով ու տապակած սոխով, խնկալ՝ քացախով, սխտորով և մանրած ընկուղով, տապակած գետնախնձոր, դանձիլ (բույս, որ հիշեցնում է սխտորը)՝ քացախով, կարկանդակներ լոբիով, կարտոֆիլով, կապար, դեթոն (ձիթապտուղ), դանաղան պասուց փլավներ, սունկով և ոըշտայով ջրիկ կերակուր և այլն:

Մաղկազարդ: Սա գարնան տոն էր: Այդ տոնին հայերն իրենց աներն ու բակերը դարդարում էին ուտենու ճյուղերով, պատրաստում անուշեղեններ՝ նաղուկ, փախլավա, ուրիշ թխվածքներ ու համեղ կերակուրներ:

Զատիկ: Չարշարանքի շաբաթվա քկղրից հայ ընտանիքներում սկսում էին դատիկի պատրաստություններ տեսնել՝ «հավաք-աեղակ» անել, աան պաաները սպիտակեցնել, փոշիները մաքրել, լուսամուտների ապակիները լվանալ և այլն: Ավաղ հինգշաբթի ձու էին ներկում, իսկ շաբաթ օրը՝ ճրագլույսի ընթրիքի պատրաստություն աեսնում:

Զատիկին մարդիկ իրար տուն էին դնում և շնորհավորում՝ «Քրիստոս հարյավ ի մեռելոց», որի պատասխանն էր. «Օրհնյալ է հարություն Քրիստոսի»:

Զատիկի տոնին հայ աղաները դուրս էին դալիս փողոց և կարմիր ձվեր կովեցնում: Երկու ծայրերից կտարված ձուն կտարողին էր: Այդ օրերին հայի աանը լինում էր ճոխ ընթրիք և ճաշ: Ցերեկը հյուրերին պատվում էին սրճով ու թխվածքով, երեկոյան՝ թեյով: Զատիկից հետո 50 օր պսակ անելու իրավունք չկար: Զատիկից մինչև Համբարձում, երեկոյան դանդերից հետո, կար անելը մեղք էր համարվում և աչքերի համար լվանաակաք: Պատավների ասելով՝ կուրություն (հավկուր) կառաշանար:

Համբարձում: Համբարձման տոնին հայ աղջիկները վանք էին դնում և «ջան դյուլում» երգելով վիճակախաղ կաղմակերպում, որով դուշակում էին իրենց րախաը: Այդ օրը վանքում պատարագ էր լինում. ուխաավորները մատաղ էին անում և այնտեղ դիշերում:

Վարդավառ: Այս տոնը Ղլարում անվանում

են «վարթիվոր» Այդ օրն իրար վրա ջուր էին լցնում, միմյանց ջուրը գցում, ծիծաղում, ուրախանում:

Վերափոխումն աստվածածնի: Այդ օրը հանդիսավոր պատարագ էր լինում հայոց եկեղեցում, ուր օրհնում էին պառուկներն ու խաղողը: Այդ օրվանից սկսած քահանաները շրջում էին Ղղարի այգիները և օրհնում խաղողի բերքը:

Ասավածածնի օրը Ղղարում տոնում են Մարիամների անվանակոչությունը: Շատ տներում սարքում էին հացկերույթներ և օրեկույթներ, որովհետև Մարիամները Ղղարում շաա-շատ էին:

Սուրբ Գևորգ: Ա. Գևորգի տոնին Ղղարի ուխտատեղում ամեն տարի մեծ ռաղմություն էր լինում: Այստեղ տոնում էին Գևորգների տոնը: Դարձյալ մատաղ, ճաշ, կեդուխում:

Մեծեկներ (անվանակոչություններ): Ղղարում ընդունված տոնախմբություններ էին սրանք: Սակայն միայն այս օրերին չէ, որ աղականները իրար մոտ էին գնում: Այցելություններ էր անում նաև առանց որեւէ պաաճառի: Մեծ վիրավորանք

էր համարվում, եթե բարեկամներից մեկը չէր դալիս մյուսի տոնը շնորհավորելու: Շատ անգամ գապատճառ էր գառնում խոռվության: Տոներն ու անվանակոչությունները մաքում պահելու համար ղղարցին հետեում էր եկեղեցական օրացույցին, կաղմում էր տոնացուցակ և այլն: Այցելություններ փոխադարձաբար էին:

Մեծ առնախմբություններին քաղաքի փողոցները աշխուժանում էին: Բոլորը տոնական հագնված, ուրբով կամ կառքով այցելում էին միմյանց: Քաղաքն ուրախ, հանդիսավոր կերպարանք էր ստանում: Հյուրերի համար յուրաքանչյուր ասան հատուկ սեղաններ էին պարաստվում:

Այսպիսի օրերին ընդունված էր թղթախաղը կամ լոտոն: Սա կանանց սիրած խաղն էր: Երիտասարդ կանայք և աղջիկները առանձնտնում էին որեւէ սենյակում, նվազում էին, պարում:

Հյուրերին ճանապարհ էին գցում մեծ սիրալիրություններ, ասելով՝ «Մեր առն ճամփին չմոռանաք, սիրտներդ աված վախար համեցեք»: